

MATN TAHLILI VA TALQIN MASALALARI

Otanazarova Sayyora Otanazar qizi

Tadqiqotchi.

Email: sayyoramapiraliyeva@gmail.uz

<https://doi.org/10.5281/zenodo.17114243>

Annotatsiya. Maqolada matnshunoslik fanining ilmiy va nazariy ahamiyati, uning yozma manbalarni o'rganish, qo'lyozmalarni ilmiy asosda nashrga tayyorlash, matnning badiiy va estetik qimmatini tiklashdagi o'rni yoritiladi. Shuningdek, matn tahlili va talqin masalalari chuqur tahlil qilinib, matnning tashqi va ichki qatlamlari, til va uslub xususiyatlari, muallif ijodiy laboratoriyasi hamda davr konteksti bilan bog'liq ilmiy qarashlar keng izohlanadi. Maqolada matnni to'g'ri tahlil qilish va uni ilmiy talqin etishning nazariy ahamiyati, bu jarayonlarning adabiyotshunoslik, tarixshunoslik, tilshunoslik va madaniyatshunoslik bilan uzviy bog'liqligi asoslab berilgan. Shuningdek, zamonaviy globallashuv va raqamli muhitda matn tahlili va talqinining yangi metodlari – diskursiv, semiotik, hermenevtik va kognitiv yondashuvlar muhim ilmiy vosita sifatida ko'rsatib o'tiladi.

Kalit so'zlar: matnshunoslik, ilmiy ahamiyat, nazariy ahamiyat, matn tahlili, talqin, qo'lyozmalar, muallif uslubi, badiiy jarayon, milliy identitet, madaniy meros, manbashunoslik, globallashuv, elektron matn, diskurs, hermenevtika, semiotika.

Matnshunoslik (tekstologiya) bugungi adabiyotshunoslik fanining eng muhim tarmoqlaridan biri sifatida nafaqat matnlarni ilmiy asosda o'rganish va nashrga tayyorlashni, balki ular orqali milliy va jahon adabiy merosini izchil tadqiq etishni ham ta'minlaydi. Har bir matn – u badiiy asar, ilmiy risola yoki publitsistik yozuv bo'lishidan qat'i nazar – muayyan davrning madaniy, ijtimoiy va estetik tafakkurini mujassamlashtiradi. Shu bois matnshunoslik matnni filologik jihatdan tahlil qilish bilan birga, uni tarixiy va madaniy kontekstda ham yoritishga xizmat qiladi.

Sharq olamida matnshunoslik qadimdan shakllanib kelgan bo'lib, qo'lyozmalarni yig'ish, ko'chirish, ularni tahrir qilish va sharhlash amaliyoti o'ziga xos ilmiy maktabni yaratgan. Forobiy, Ibn Sino, Beruniy, Jomiy, Alisher Navoiy kabi buyuk mutafakkirlarning asarlarining bizgacha yetib kelishi, ularning mazmun va mohiyatining o'zgarmasdan avlodlarga yetkazilishi ana shu matnshunoslik an'analarining natijasidir. G'arb ilmiy maktablarida esa tekstologiya alohida nazariy yo'nalish sifatida shakllanib, yozma merosni o'rganishda filologik tahlil, qiyosiy metod, hermenevtik yondashuvlar asosida rivojlandi.

Bugungi kunda matnshunoslik sohasi yanada keng qamrovli bo'lib, u faqat qo'lyozmalar va qadimiy asarlar bilan cheklanmaydi. Zamon taraqqiyoti, raqamlashtirish va globallashuv jarayonlari natijasida elektron matnlar, internet diskursi, raqamli nashrlar ham matnshunoslik tadqiqotlarining muhim ob'ektiga aylandi. Shunday ekan, matnshunoslik bir tomondan an'anaviy qo'lyozmalarni ilmiy nashrga tayyorlash, izoh va sharhlar berish, boshqa tomondan esa zamonaviy axborot muhitidagi matnlarni lingvopoetik va diskursiv tahlil qilish bilan shug'ullanmoqda.

Matnshunoslikning ahamiyati nafaqat matnni tiklash va nashrga tayyorlashda, balki adabiy jarayonni, muallif ijodiy laboratoriyasini, badiiy tafakkur rivojlanishini chuqurroq anglashda ham

ko'zga tashlanadi. Olimlar ta'kidlaganidek, "matnshunoslik – bu filologiya, tarix va madaniyatshunoslikning kesishgan nuqtasida turuvchi fundamental ilmiy yo'nalishdir" (Karimov, 2012; Abduazizov, 2008). Demak, ushbu fan milliy madaniyatni saqlash, xalqning ma'naviy merosini izchil o'rganish va uni ilmiy asosda kelajak avlodlarga yetkazishda beqiyos o'rin tutadi.

Matnshunoslikning ilmiy ahamiyati, eng avvalo, yozma manbalarni haqqoniy ilmiy asosda tiklash va nashrga tayyorlashda namoyon bo'ladi. Har bir qo'lyozma asar yoki uning nusxalari turli tarixiy sharoitda ko'chirilib, ayrim hollarda xatolarga, tushirib qoldirishlarga yoki qo'shimchalarga duch kelgan bo'lishi mumkin. Matnshunoslik esa bunday buzilishlarni aniqlash va asarning asl nusxasini tiklashga xizmat qiladi. Olim H. Karimov ta'kidlaganidek, "matnshunoslik yozma manbani ilmiy jihatdan tekshirib, uni mukammal izohlar bilan boyitib nashr etadi, shu orqali milliy merosning haqqoniy qiyofasini tiklaydi" (Karimov, 2012: 27).

Matnshunoslikning yana bir muhim vazifasi – manbashunoslik bilan aloqadorlikda ko'rinadi. Qo'lyozma va nashrlarni ilmiy tahlil qilish, ularning tarixiy davrini, yozilish sharoitini, muallif shaxsini aniqlash, asar qaysi madaniy an'anaga oid ekanini belgilash matnshunoslikning ilmiy ahamiyatini oshiradi. Masalan, Alisher Navoiy asarlarining turli qo'lyozma variantlarini taqqoslash orqali XV asr madaniy hayoti va estetik qarashlarini ham o'rganish mumkin (G'anieva, 2019: 49).

Ilmiy jihatdan qaralganda, matnshunoslik adabiyotshunoslik, tilshunoslik, tarixshunoslik, manbashunoslik kabi fanlar uchun ishonchli manba bo'lib xizmat qiladi. Chunki ilmiy izohlar va tanqidiy matnlar tarixiy jarayonlarni to'g'ri tushunish, til taraqqiyotini o'rganish va adabiyot tarixini ilmiy asosda yoritish imkonini beradi.

Matnshunoslikning nazariy qimmati uning matnni faqat tashqi shakl sifatida emas, balki mazmuniy va uslubiy qatlamlari bilan birgalikda tahlil qilishida ko'rinadi. Bu jarayonda asarning turli variantlari qiyoslanib, muallifning badiiy uslubi, ijodiy laboratoriyasi, davr estetik qarashlari aniqlanadi. D. G'anieva yozadi: "matnshunoslik – bu adabiy jarayonning yashirin qatlamlarini, muallifning ijodiy niyatini va estetik dunyoqarashini ochib beruvchi ilmiy-nazariy vositadir" (G'anieva, 2019: 51).

Nazariy ahamiyat jihatidan matnshunoslikning asosiy vazifalaridan biri – badiiy jarayonni tushuntirishdir. Asar tahriridagi o'zgarishlar, muallif tomonidan kiritilgan qo'shimcha yoki qisqartirishlar, mazmuniy va uslubiy yangiliklar ijodiy tafakkurning rivojlanishini ko'rsatadi. Shu bois matnshunoslik nazariy jihatdan adabiy taraqqiyotning qonuniyatlarini yoritishda muhim vosita sanaladi.

Bundan tashqari, matnshunoslikning nazariy qimmati milliy identitetni tiklash va madaniy merosni asrashda ham namoyon bo'ladi. Qadimiy qo'lyozmalarni ilmiy izohlar bilan keng ommaga taqdim etish orqali xalqning tarixiy xotirasi mustahkamlanadi, milliy qadriyatlar kelajak avlodlarga yetkaziladi.

Matnshunoslikning nazariy asoslarini mustahkamlovchi muhim yo'nalishlardan biri — matn tahlili va talqin masalalaridir. Matn tahlili – bu matnning tuzilishi, til xususiyatlari, badiiy obrazlar tizimi va kompozitsiyasini izchil o'rganishdir. Talqin esa tahlil qilingan matndan ma'no chiqarish, uni davr, muallif va jamiyat konteksti bilan bog'lashni anglatadi.

E.D. Xidoyatovning fikricha, "matnni talqin qilish, avvalo, uni filologik va estetik jihatdan o'qishdir. Bu jarayon matnni hozirgi davr o'quvchisi uchun qayta 'jonlantirish' imkonini beradi"

(Xidoyatov, 2005: 73). Shu bois matnshunoslikda tahlil va talqin jarayonlari bir-birini to'ldiruvchi, uzviy bog'liq jarayon sifatida qaraladi.

Matn tahlilida qo'llaniladigan metodlar xilma-xildir: qiyosiy, stilistik, hermenevtik, intertekstual, diskursiv va semiotik yondashuvlar. Masalan, Alisher Navoiyning g'azallari hermenevtik tahlil orqali chuqur anglanar ekan, zamonaviy publitsistik matnlar diskursiv metodlar yordamida o'rganiladi. Bugungi globallashuv davrida esa elektron matnlar, internet diskurslari va ijtimoiy tarmoqlardagi yozuvlar ham matnshunoslik ob'ekti sifatida tadqiq qilinmoqda (Saidov, 2021: 47).

Demak, matn tahlili va talqin masalalari matnshunoslikning ilmiy-nazariy qamrovini kengaytiradi va uni zamonaviy sharoitda ham dolzarb qilmoqda.

Matnshunoslik fani yozma manbalarni o'rganish va ularni nashrga tayyorlashning oddiy texnik jarayoni emas, balki filologiya, tarix, tilshunoslik va madaniyatshunoslikning kesishgan nuqtasida joylashgan fundamental ilmiy yo'nalishdir. Uning ilmiy ahamiyati, avvalo, matnlarning asl nusxasini tiklash, qo'lyozma va nashr variantlarini qiyosiy tahlil qilish, matnni izoh va sharhlar bilan ta'minlashda namoyon bo'ladi. Shu orqali xalqning madaniy va ma'naviy merosi asrab qolinar, ilmiy jamoatchilikka haqqoniy shaklda yetkazilar va milliy xotira mustahkamlanar ekan.

Matnshunoslikning nazariy ahamiyati esa adabiy jarayonni tushuntirish, muallifning ijodiy laboratoriyasini ochib berish, badiiy tafakkurning rivojlanish bosqichlarini izchil o'rganish va matnning ijtimoiy-falsafiy mohiyatini talqin qilishda ko'zga tashlanadi. Qadimiy matnlarning ilmiy nashri va talqini milliy adabiyot tarixining mukammal manzarasini yaratishda muhim ahamiyat kasb etadi.

Shuningdek, matn tahlili va talqin masalalari matnshunoslikning zamonaviy qirrasini tashkil etadi. Bu jarayon matnni faqat shakl va mazmuniy qatlamlarda emas, balki madaniy, ijtimoiy va estetik kontekstda ham anglash imkonini beradi. Globallashuv va raqamlashtirish davrida elektron matnlar, internet diskurslari, ijtimoiy tarmoqlardagi yozuvlar ham matnshunoslik tadqiqotlarining dolzarb ob'ektiga aylanmoqda. Demak, matnshunoslikning ilmiy va nazariy ahamiyati o'tmish matnlarini tiklash bilan bir qatorda, zamonaviy matnlarni tahlil qilishda ham o'zini namoyon qilmoqda.

Umuman olganda, matnshunoslik xalqning madaniy merosini saqlash, milliy identitetni mustahkamlash, adabiy va ilmiy tafakkur tarixini mukammal anglashda beqiyos o'rin tutadi. Bu sohaning ilmiy va nazariy jihatdan izchil rivoji nafaqat filologiya fanining, balki butun ma'naviy-ma'rifiy hayotning taraqqiyotiga xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Karimov, H. (2012). *Matnshunoslik va qo'lyozmalar tarixi*. Toshkent: Fan.
2. Abduazizov, A. (2008). *Adabiyotshunoslik nazariyasi*. Toshkent: O'zbekiston Milliy Ensiklopediyasi.
3. G'anieva, D. (2019). "Matnshunoslikning dolzarb masalalari." *Filologiya masalalari*, №2, 45–52.
4. Saidov, M. (2021). *Elektron matnshunoslik va zamonaviy diskurs*. Samarqand: SamDU nashriyoti.
5. Xidoyatov, E.D. (2005). *Matn va talqin*. Toshkent: Ma'naviyat.

6. Navoiy, A. (1987). *Mukammal asarlar to'plami*. 20 jildlik. Toshkent: G'afur G'ulom nomidagi adabiyot va san'at nashriyoti.
7. Gadamer, H.-G. (1990). *Hermeneutics and Literary Criticism*. New Haven: Yale University Press.
8. Ricoeur, P. (2006). *Oneself as Another*. Chicago: University of Chicago Press.